

BOKESSAY

Mr. Geopolitics

TORBJØRN KNUITSEN

Ph.D., professor, Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet
torbjorn.knutsen@svt.ntnu.no

Democratic Ideals and Reality

Halford J. Mackinder

London: Faber & Faber, [1919] 2007

Geopolitikk har kommet tilbake. Få forfattere har hatt større innflytelse på det geopolitiske ordskiftet gjennom tidene enn den britiske geografen Halford J. Mackinder. Ideene hans øvet innflytelse på både britiske akademikere før første verdenskrig og britiske og tyske statsledere i mellomkrigstiden. De inspirerte amerikanske strateger under andre verdenskrig, og bidro til å forme USAs oppdemningspolitikk under den kalde krigen. Etter den kalde krigens slutt har Mackinders ideer fått en renessanse i Russlands utenrikspolitiske miljøer.

Mackinder formulerte sine viktigste ideer i *Democratic Ideals and Reality*. Denne boken ble ferdigstilt i februar 1919, like etter at seierherrene fra første verdenskrig hadde samlet seg til fredskonferanse i Paris, og er en advarsel til konferansens overmodige deltakere. Mackinder reagerte mot den optimistiske tonen som bl.a. ble slått an av USAs president Woodrow Wilson, Pariskonferansens toneangivende skikkelse. Mackinders skepsis er åpenbar i bokens tittel. Han ønsket å advare konferansens deltakere mot å la seg forføre av de gode intensjoners retorikk, av uoppnåelige idealer og slagord om demokrati og varig fred. Konferansen ville ikke oppnå noen stabil og varig fred uten å ta hensyn til storpolitikens realiteter, understreket han.

Dette essayet tar utgangspunkt i Mackinders bok fra 1919. Det presenterer først forfatteren og de bærende ideene i boken hans. Deretter drøfter det hvordan disse ideene har preget geopolitiske diskusjoner i den ene stormakten etter den andre gjennom hele det 20 århundre. Endelig vurderer det hvordan noen av Mackinders forestillinger er blitt svekket av den storpolitiske utviklingen i senere år, mens andre forestillinger fremdeles står ved lag.

Mackinder og hans ideer

I 1919 var Halford John Mackinder etablert som en av Storbritannias viktigste og mest kontroversielle geografer. Han ble herostratisk berømt da han i 1887, i en alder av 26 år, holdt et foredrag i *The Royal Geographical Society* om geografisk metode. Her hevdet han at tradisjonell geografi var en døende disiplin. Geografifaget måtte fornye seg eller syke hen i irrelevant, advarte han. Geografer burde ikke være utelukkende opptatt av landskapets fysiske attributter; de måtte også observere menneskene som levde i landskapet. Geografiens objekt måtte ikke være landskapet alene, men samspillet mellom landskap og de samfunn som menneskene etablerte der, hevdet Mackinder.

Dette var ikke spesielt originale tanker i 1919. Flere statsmenn tenkte i slike baner,¹ og geografer i mange land syslet med lignende ideer i det fremvoksende feltet «politisk geografi». I sitt foredrag støttet Mackinder seg imidlertid kun på britiske autoriteter. Fremst blant dem var Mackinders eldre samtidige, juristen og statsviteren James Bryce, som fremholdt at mennesket og dets økonomiske og politiske institusjoner er formet av geografiske og klimatiske betingelser. Den politiske geografiens fremste oppgave er å vurdere hvordan og i hvilken grad denne påvirkningen har funnet sted, fremholdt Bryce. Slik sett er politisk geografi en samfunnsvitenskap og vil spille en viktig rolle som støttedisiplin for økonomi, jus, statsvitenskap og andre samfunnsvitenskaper. Ikke minst ville politisk geografi berike historiestudiet fordi det nye faget kunne identifisere geografiske og sosiale betingelser som i sin tur kunne belyse historiske trender og utviklingsmønstre, hevdet Bryce. Mackinder var enig.²

-
1. En av dem var den britiske diplomaten Sir Eyre Crowe, som i sin analyse av britisk utenrikspolitikk fra 1906 fastslo: «The general character of England's foreign policy is determined by the immutable conditions of her geographical situation on the ocean flank of Europe as an island state ...» (Gooch & Temperley 1928 (3): 402).
 2. Både hos Bryce (1886) og Mackinder (1887) ligger en grunntanke om at forskjeller i samfunn og kultur kan forklares med at menneskene har tilpasset seg forskjellige geografiske betingelser. Denne ideen bærer sterke ekko av Darwins teorier som hadde forestillingen om tilpassning – «*adaptation*» – som en kjerneidé. Darwin hadde en sterk innvirkning på datidens samfunnsvitenskaper, og det er påfallende at verken Bryce eller Mackinder viser til Darwin. Like påfallende er det at de to britene fullstendig neglisjerer utenlandske forfattere som formulerte lignende argumenter før Darwin: verken Bryce eller Mackinder viser til tyske foregangsmenn som Alexander von Humboldt eller franske nestorer som Montesquieu eller Michelet – baron Montesquieu hadde presentert den samme grunnidé som Bryce i *L'esprit des lois* (1748); Jules Michelet i sin storstilte *Histoire de France* (1833–1867). Bryce eller Mackinder viser heller ikke til samtidige akademikere som utvikler lignende ideer utenfor Storbritannia – verken til den danske Conrad Malte-Brun, den tyske Friedrich Ratzel, den svenske Rudolf Kjellén eller den amerikanske Ellen C. Sempe. Kern (1983) kommenterer at grunntanken i politisk geografi ble drevet frem samtidig i mange land av internasjonale krefter som var felles for dem alle – bl.a. 1800-tallets kommunikasjonsrevolusjon, økende handel, nye former for finans og hurtige endringer i storpolitikken.

Da Oxford University etablerte et institutt for geografi i 1899, ble Mackinder dets første leder. Han hadde da ledet ekspedisjoner til Afrika og hadde vært den første geograf som besteg Mount Kenya. Han hadde en tid undervist både i Oxford og London, og hadde vært med på å opprette The London School of Economics and Political Science (LSE). Han utga *Britain and the British Seas* (1902) som ble berømmet som et viktig bidrag til politisk geografi. Han planla også en liknende studie av Rhindalen (Mackinder 1908).

I 1904 holdt Mackinder et nytt foredrag for *The Royal Geographical Society*. Her kritiserte han ikke bare det døende geografifaget, men forklarte også mer utførlig hvordan faget burde fornye seg: Det burde undersøke hvordan forskjellige geografiske betingelser får menneskene til å oppføre seg forskjellig og etablere forskjellige sosiale formasjoner. I foredraget, som fikk tittelen «The Geographical Pivot of History», kastet han nettet sitt langt bredere enn før. Mens han tidligere hadde brukt eksempler fra Englands historie, trakk han nå lange linjer gjennom verdenshistorien. Han viste hvordan geografiske betingelser formet institusjoner som i sin tur påvirket storpolitiske begivenheter (Parker 1982).

Mackinders foredrag vakte oppsikt på grunn av to originale ideer. Den ene var påstanden om at jordkloden nå fremstod som et lukket system. Den andre var at i dette systemet var det et område som utpekte seg som viktigere enn andre: Det strakte seg fra Elben i Sentral-Europa og østover over Russlands stepper til Amur i Øst-Asia. Mellom Elben og Amur lå Eurasias kjerneområde, eller det Mackinder betegnet som «verdensøyas hjerte»: *The Heartland of the World Island*.

Mackinder slo i utgangspunktet fast at hele kloden nå var kartlagt. Over en periode på 400 år hadde oppdagere oppsøkt selv de fjerneste avkroker i verden og nedtegnet sine observasjoner av flora og fauna og geografiske formasjoner. Men ved overgangen til det 20. århundre var kloden kjent i sin helhet. Oppdagelsenes tid var forbi, fastslo Mackinder. Geografifaget må innse at den tradisjonelle rollen det påtok seg på slutten av 1400-tallet er oppfylt. Faget har lagt bak seg en barndom preget av kartografiske opp-tegninger. Det må nå ta skrittet inn i samfunnsfagenes rekke. Men for å kunne gjøre dette, må faget omdefinere seg selv, fremholdt han. Det mest naturlige utgangspunktet for et slikt faglig hamskifte er systemperspektivet. For det åpner opp for en ny måte å analysere menneskelige samfunn på i et globalt, makrohistorisk lys.

Bokens argumenter og begreper

Mackinder demonstrerte denne systemtilnærmingen i flere tekster, men aldri så klart som i *Democratic Ideals and Reality*. Boken er en dristig ana-

lyse av menneskehetens storpolitiske disposisjoner. Den viser hvordan viktige historiske begivenheter er formet av geografiske betingelser. Boken er en klassiker innenfor anvendt geografi, eller det som nå raskt ble kjent som *geopolitikk*.³ Det er innenfor denne geopolitiske rammen at Mackinder utvikler sin andre, betydningsfulle idé: om Eurasias hjerteområde – eller *Heartland*.

Democratic Ideals and Reality er ingen tykk bok. Den inneholder om lag 200 sider og er delt opp i syv kapitler. De to første kapitlene er innledende drøftinger av politikkenes natur. De to neste er videreutviklinger av Mackinders tidligere ideer i politisk geografi. Det er først i kapittel fem og seks at Mackinder tar for seg Versailleskonferansens temaer og utvikler ideen om Eurasias hjerteområde. Siste kapittel er en videreutvikling av bokens hovedargumenter.

Grunnen til Mackinders overflatiske behandling av Versailleskonferansen er enkel: Da han ferdigstilte boken i februar 1919, hadde konferansen nettopp begynt. Dens åpningstaler hadde ikke gitt Mackinder så mye håndfast å gå på. Konferansens ledere hadde utstedt noen generelle erklæringer om demokrati og varig fred, men de hadde ikke presentert noen klar og konkret saksliste. Versailleskonferansens andre plenums møte fant sted i Paris den 25. januar 1919, og Mackinder rakk akkurat å skrive en hurtig kommentar til dette møtet før han sendte manuskriptet av sted til sin forlegger. Denne kommentaren ble til et kort etterord i *Democratic Ideals and Reality*.⁴

Om politikkenes natur

Mackinders fremste hensikt var å advare president Wilson og hans optimistiske tilhengere mot å ha altfor vidløftige ambisjoner i Paris. Dette er åpenbart i bokens åpningsavsnitt. «Vi er alle preget av levende minner om en altomfattende krig», skriver han i dens første setning. «Og vi er alle enige om å etablere en varig fred.» Men det er lett å bli enig om en varig fred etter en stor krig, føyer han så syrlig til. Etter noen år, når krigen er kommet på avstand, vil det imidlertid oppstå nye spenninger og konflikter mellom stormaktene.

Det gjør det alltid, fortsetter Mackinder. Og krigen som ble avsluttet i 1918 vil ikke være noe unntak. Om få år vil etterkrigstidens fredsoptimisme være slipt bort av geopolitiske realiteter. Maktbalansen vil igjen ha

3. Den svenske statsviteren Rudolf Kjellén hadde lenge arbeidet med lignende tanker. Kjellén ønsket bl.a. å etablere en ny form for politisk geografi som han kalte «geopolitikk». Det var imidlertid Mackinder som ble den fremste representanten for dette nye faget – selv om han knapt brukte ordet «geopolitikk».

4. Det korte etterordet bærer tittelen «On an Incident at the Quai d'Orsay, 25th January, 1919».

etablert seg som et dominerende ordensprinsipp i det internasjonale systemet. Ettersom spenninger, konflikter og maktens realiteter igjen kommer til å manifestere seg i internasjonal politikk, er det derfor svært uklokt av deltakerne på Pariskonferansen å feie maktbalansen til side og isteden sette sin lit til folkerett og fagre forestillinger om frihet og folkenes selvstyre. Mackinder gjentar denne advarselen til Wilson og diplomatene i Paris litt senere i boken: «Noen ord på papirark gir i dagens verden ingen tilstrekkelig garanti for at verdensøyas hjerteområde ikke igjen blir hovedarena for en ny verdenskrig – selv om disse arkene skulle være selveste Forbundspakten», skriver Mackinder (1919: 113f).

Her er det nødvendig å skyte inn to presisjoner: Den første for å rydde av veien en misforståelse om at Mackinder var motstander av Folkeforbundet. Han var ikke det. Tvert om går det klart frem bl.a. av bokens konklusjon at Mackinder ikke kan se andre løsninger på Europas ordensproblem enn etableringen av et Folkeforbund. Mackinder kritiserer ikke Folkeforbundets idé, men han advarer mot å etablere Forbundet på det liberale demokratiets idealer alene. Han ber diplomatene i Paris om også å ta hensyn til maktens realiteter. Særlig advarer han dem mot forholdene i Sentral-Europa. Det er her Folkeforbundets største utfordringer ligger, fremholder han. Folkeforbundets største prøve vil før eller siden stå i verdensøyas hjerteområde (ibid.: 170).

Den andre presisjonen berører samme tema: Mackinder avfeier ikke idealenes betydning – verken det liberale demokratiets idealer eller andre. Han fastslår tvert om at idealer er politikkenes drivstoff. I bokens andre kapittel gir han sin fulle støtte til idealer som frihet og rett og til prinsippet om folkesuvereniteten. Mackinder er ikke motstander av ideelle formål i politikken. Ideelle formål er tvert om uunnværlige. Uten dem vil politikken være uten driv og politikerne uten ambisjoner, fastslår han. Men så legger han til at idealer alene fører galt av sted. Idealene må balanseres av en forståelse for maktens realiteter. Et sunt samfunn må finne den rette balansen mellom de to prinsippene; den gode politiker forstår hvilke ideelle mål som kan oppnås under gitte materielle betingelser, forklarer han.

Mackinder utdyper disse ideene i bokens andre kapittel. Her trekker han et skille mellom to typer politikere. På den ene siden setter han idealistene; de har blikket rettet mot politikkenes mål. På den andre setter Mackinder administratorene; de er opptatt av politikkenes midler. Idealistene er visjonære reformatorer. De arbeider for å omdanne samfunnet i henhold til progressive idealer om frihet og rett. Administratorene er bokførere og byråkrater. De arbeider for å holde samfunnet ved like. Idealistene ser det som sin oppgave å endre samfunnet til det bedre. Administratorene ser endring som en trussel; de ser det som sin oppgave å vedlikeholde samfunnet og sørge for at dets ordnende institusjoner surrer og går

så lett og friksjonsfritt som mulig. En klok politikk må hele tiden balansere mål og midler. Den må avstemme endring mot orden.

Sjømakt, landmakt, persepsjoner og perspektiver

Internasjonal politikk er, til syvende og sist, definert av to faktorer. Den første er geografiske realiteter. Den internasjonale politikken system er definert av stater og deres beliggenhet, deres naturrikdommer, deres klima og andre naturlige forutsetninger, forklarer Mackinder. Den andre faktoren er at politikken prosess er definert av ideer: av menneskelige forestillinger, persepsjoner og perspektiver. Hvert samfunn har sitt politiske perspektiv, hevder han. Hver historiske epoke kjennetegnes av et særegent syn på politikken betingelser og muligheter.

I middelalderen var europeernes blikk rettet mot det lokale. Dette endret seg under renessansen: Da Columbus oppdaget Amerika, rettet europeerne blikket utad. Havet ble med ett ikke lenger betraktet som en stengsel, men som en sammenføyende faktor – et element som omfavnet hele verden, som utgjorde en felles ferdselsåre for alle land og et forenende medium for alle folk.

Dette nye synet på havet ble en sentral forestilling i moderne vestlig storpolitikk og er diskutert i kapittel tre, «The Seaman's Point of View». Det nye synet åpnet opp for de store oppdagelsene, for Europas koloniale ekspansjon og for en moderne historisk epoke hvor forestillingen om sjømakt stod sentralt i Vestens storpolitiske bevissthet. Stormakter bygget opp sin flåtemakt.

Storbritannia ble i løpet av 1700-tallet den største flåtemakt av dem alle. Ved hjelp av sin sjømakt bygget britene opp et verdensomspennende imperium. Takket være sitt imperium og sitt herredømme på verdenshavene kunne Storbritannia påvirke den internasjonale adferden til andre stormakter. Storbritannias dominans var imidlertid alltid helt trygg. For det er landmakt, ikke sjømakt, som til syvende og sist er avgjørende. Skip bygges på land, av ressurser som finnes på land. En flåte er avhengig av havner. Sjømakt kan ikke klare seg alene, men er avhengig av rike kystområder og av landmakt for å være dominant (ibid.: 37).

Storbritannia var verdens dominerende makt i 200 år, men ikke på grunn av sjømakt alene. Storbritannias verdensdominans hvilte på samspillet mellom sjømakt og et verdensomspennende imperium. I tillegg hvilte den på teknologiske forsprang – på en jordbruksrevolusjon som fant sted på 1700-tallet og, senere, på en industriell revolusjon som fant sted tidlig på 1800-tallet. Storbritannias dominans ble svekket da andre stormakter begynte å industrialisere. Teknologiske invasjoner innenfor veibygging og jernbane førte til en hurtig økning av landmaktens betydning – og til sjømaktens relative fall.

Den store krigen som brøt ut i 1914 var i stor grad en kamp mellom sjømakt og landmakt. Britisk sjømakt spilte en viktig rolle i denne krigen. Den bidro til å holde Japan isolert på sin øy. Den hindret tyske skip i å få fotfeste i India eller Sør-Afrika. Den blokkerte aksemaktenes skipsfart og hindret nye forsyninger i å nå frem til Tyskland sjøveien – noe som i sin tur førte til hungersnød i den tyske befolkningen og til utmattelse for tysk økonomi. Likevel var det landmakten som var stigende. Verdenskrigen viste at det fantes områder i verden som lå utenfor sjømaktens rekkevidde. Det viktigste av dem var et område som lå midt på det eurasiske kontinentet, avgrenset av Elben i Europa og av Amur i Asia. Mellom disse to elvene lå et gigantisk område som sjømakten ikke kunne nå. Mackinder betegnet dette området Eurasias kjerneområde eller hjerteområde – dets «*Heartland*».

I kapittel fire, «The Landman's Point of View», fastslår Mackinder at dette hjerteområdet har spilt en viktig rolle i storpolitikkens historie. I antikken hadde hærførere som Alexander den store erobret deler av dette området fra vest. Romerske legionærer marsjerte gjennom Makedonia og la under seg deler av Lilleasia. Napoleon ledet den franske hær gjennom Prøyssen og Polen og over de russiske slettene til Moskva. Hunerhøvdingen Attila krysset Eurasias hjerteområde fra Asia med sine hærer, la Sentral-Europa under press østfra og bidro til de store folkevandringene og formet betingelsene for Vestens utvikling. I senmiddelalderen ledet Djen-gis Kahn sine hærer over hjerteområdet fra øst, truet Vestens konger og keisere og bidro til å forme både folkene og statene i det moderne Europa.⁵

I industrialismens tidsalder ble det bygget veier og utviklet kjøretøyer som satte menneskene stadig bedre i stand til å krysse dette veldige hjerteområdet. Mackinder legger særlig vekt på utviklingen av jernbanen. Under første verdenskrig ble det åpenbart at slike moderne kommunikasjonsmidler økte betydningen av Eurasias hjerteområde.

Ved verdenskrigens slutt var Eurasias hjerteområde fremdeles grigrent og økonomisk underutviklet. Men ved hjelp av teknologisk innovasjon og moderne kommunikasjonsmidler ville dette området uvegerlig utvikle seg hurtigere i fremtiden, mente Mackinder. Dette ville øke områdets betydning. Det ville også endre balansen mellom landmakt og sjømakt og representere en trussel for de store sjømaktene – for Storbritannia og USA – i det lange løp, konkluderte Mackinder.

5. Mackinder hevder at disse invasjonene fra øst skapte reaksjoner i Vest-Europa både i form av identitetsutvikling og nye statsdannelser: Han skriver bl.a.: «... from the reaction of the coastmen against this hammer blow from the Heartland, there arose the English and French nationalities, the seapower of Venice, and the supreme medieval institution of the Papacy» (Mackinder 1919: 98). Invasjoner fra øst bidro m.a.o. til å forme betingelsene for det moderne Europa.

Denne forskyvingen av maktbalansen ville komme i tillegg til den perspektivendringen som allerede hadde endret menneskenes ideer og forståelse av verden. De siste store oppdagere, Scott og Nansen fremst blant dem, hadde bidratt til denne endringen. De hadde kartlagt klodens siste ukjente landområder. De hadde vært med på å lukke oppdagelsenes epoke – den som var åpnet av Columbus 400 år tidligere – og bidratt til å føre menneskeheten inn i en ny, post-columbiansk tidsalder. Det var en tidsalder hvor verdens industriland var blitt gjensidig avhengig av hverandre og hvor verden selv kunne betraktes som et helhetlig og lukket system. Fra en slik ny, systemisk synsvinkel vil både historie og storpolitikk fortone seg annerledes, fremholdt Mackinder.⁶ Denne perspektivendringen vil bidra til å gi verdensøyas hjerteområde en økt storpolitisk betydning. Først og fremst fordi dette området ligger utenfor sjømaktenes rekkevidde. Verken Storbritannia eller USA er i stand til å projisere sin makt på dette området, som derfor vil fremstå som usårbart. Det vil forbli ufølsomt for sjømaktenes innflytelse og kontroll.

Mackinder utdypet dette argumentet i geografiske termer. Det finnes ingen adgang til Eurasias hjerteområde nordfra, fastslo han. I nord er *the Heartland* beskyttet av voldsomme ismasser som ingen kan forsere. I øst er det heller ingen adgang; her er hjerteområdet beskyttet av høye fjellkjeder. I sør er det vernet av ugjestmilde ørkener. Det er bare i vest at hjerteområdet ligger ubeskyttet. Vest for dette store hjerteområdet ligger de store sentraleuropeiske slettene. De gir europeerne adgang til det store hjerteområdet fra vest. Samtidig gir disse slettene adgang til Europa fra øst. Sentral- og Øst-Europa tjener, med andre ord, som hjerteområdets portal. I kapittel fem, «The Rivalry of Empires», belegger Mackinder dette med historiske eksempler og drøfter dens storpolitiske betydning.

Gjennom Eurasias historie har de store, åpne områdene i Sentral-Europa utgjort en naturlig korridor, både for europeerne som har tatt seg inn i Eurasia fra vest og for eurasiere som har tatt seg inn i Europa fra øst. Disse områdene vil være av avgjørende betydning for det 20. århundrets storpolitikk, fastslår Mackinder. For når moderne teknologi kommer til Eurasias hjerte, vil dette området vokse i rikdom og folkemengde. Denne veksten vil i sin tur endre balansen mellom sjømakt og landmakt i landmaktens favør. Dette vil representere en trussel for verdens store, liberale handelsmakter, med Storbritannia og USA i spissen.

6. Det er verdt å sitere Mackinders globale visjon fra 1919: «Whether we think of the physical, economic, military, or political interconnection of things on the surface of the globe, we are now for the first time presented with a closed system ... Every shock, every disaster or superfluity, is now felt even to the antipodes, and may indeed return from the antipodes ... Every deed of humanity will henceforth be echoed and re-echoed in like manner round the world (Mackinder 1919: 29f; se også Mackinder 1904: 422.)

Politisk kontroll over det sentraleuropeiske slettelandet vil være av avgjørende betydning for det 20. århundrets storpolitikk, fortsetter Mackinder. Utviklingen av industriell teknologi og moderne kommunikasjonsmidler vil bare øke den geopolitiske betydningen av den viktige korridoren mellom Europa og verdensøyas hjerteområde. Den som kontrollerer Sentral-Europas geografiske korridor kontrollerer også forbindelsen mellom Europa og Eurasias usårbare hjerteområde. Mackinder (1919: 150) summerer dette resonnementet i noen få berømte linjer i begynnelsen av kapittel seks, «The Freedom of Nations»:

- Who rules East Europe commands the Heartland:
- Who rules the Heartland commands the World-Island:
- Who rules the World-Island commands the World.

Dernest trekker Mackinder sin geostrategiske konklusjon: Den største fremtidige faren for Storbritannia og USA er om én enkelt makt skulle komme til å kontrollere denne korridoren som forbinder Vest-Europa med det eurasiske hjerteområdet. Fra de liberale sjømaktenes synsvinkel, vil det verst tenkelige fremtidsscenarioet være om et gjenreist Tyskland inn gikk en allianse med Russland. Det er av avgjørende betydning for Storbritannias og USAs sikkerhet at de forhindrer dette. Derfor bør britene garantere selvstendigheten til land som Polen som ligger i denne geografiske korridoren – ut fra samme logikk som de i over 300 år har garantert selvstendigheten til Nederlandene.

Europas geopolitiske grunnlinje

Den sentraleuropeiske korridoren er befolket av både germanere og slaver, og det har i lange tider vært spenninger mellom dem, fortsetter Mackinder. På slutten av 1800-tallet ble det klart at germanere (med prøyssiske og østerriksk-ungarske ledere i spissen) ønsket å ekspandere sin innflytelse østover og kontrollere slaviske folk; men det ble også klart at slaverne ikke ønsket å la seg kontrollere. Germanske fremstøt og slaviske reaksjoner førte til flere konflikter og kriser i området på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Den krisen som brøt ut i 1914 – da en slavisk nasjonalist myrdet en germansk tronarving – trakk hele Europa med seg i katastrofe. Dersom Pariskonferansen skal noe håp om å bringe en varig fred til Europa, må den løse denne konflikten mellom germaner og slaver en gang for alle, fastslår Mackinder.

Bokens avsluttende kapittel syv heter «The Freedom of Men». Det er et underlig kapittel. Det inneholder ingen repetisjon av bokens hovedargumenter og ingen syntese av tidligere kapitlers resonnement. Kapitlet later til å være skrevet svært raskt og inneholder konservative poeng fra den bri-

tiske valgdebatten i desember 1918.⁷ Det later ved første øyekast til å være et frittstående essay om politikkenes natur. Ved nærmere lesning fremtrer det imidlertid som en drøfting av folkesuvereniteten. Mackinders kritikere har ofte oversett dette. De har kritisert Mackinder for å være en hard realist; for å redusere internasjonal politikk til ressurstilgang og maktbalanse. De har betraktet ham som en geografisk determinist. Dette siste kapitlet svekker denne kritikken – særlig når det leses i lys av skillet som Mackinder etablerte i kapittel to mellom idealister og administratorer.

Det er administratorene «som er de sanne realister», fastslår Mackinder (1919: 13). De er opptatt av politikkenes midler – av makt – og kan til og med redusere mennesker til midler. Deres styrke er at de forstår ressursenes begrensninger og maktens realiteter. Deres svakhet er at de er politisk sterile. De ser det som sin oppgave å bevare samfunnets etablerte strukturer og har dermed en konserverende effekt på samfunn og politikk. Nå er det imidlertid slik, fremholder Mackinder, at det nettopp var de etablerte strukturer som førte verden inn i katastrofe i 1914. For å kunne skape en varig fred i kjølvannet etter verdenskrigen, er det derfor helt nødvendig å forandre verdenspolitikkens etablerte strukturer. Dette kan ikke administrasjonsfokuserte diplomater klare alene.

Det ligger ingen kritikk av Idealismen i dette argumentet. Her ligger snarere en kritikk av realismen og av de administrative statsrutinens tendens til «business as usual» – eller det som Mackinder kaller «the Going Concern».⁸ Enda viktigere: Det ligger ingen kritikk av Folkeforbundets idé her. Tvert om ligger det her en etterlysning etter en visjonær politikk og idealistiske initiativ som kan forandre det internasjonale systemet og få praktiske og administrasjonsfokuserte statsmenn inn på et spor der de

7. Da Mackinder gikk av som rektor ved LSE, gikk han inn i politikken. Han ble valgt til medlem av Parlamentet i 1910 som representant for Glasgow for (det konservative) unionspartiet. Mackinder tilbrakte med andre ord hele første verdenskrig som medlem av det britiske Parlamentet. Da krigen sluttet, investerte han de siste ukene av 1918 i en valgkamp som sikret ham gjenvalg. Han ferdigstilte *Democratic Ideals and Reality* like etter. Valgdebatten satte utvilsomt preg på bokens siste kapittel. Her er argumenter mot frihandel og laissez-faire som Mackinder brukte mot sin liberale rival; og her er argumenter mot revolusjon og klassekamp som han rettet mot sin marxistiske motstander.
8. Mackinder bruker ordet «struktur», men strever med å forklare hva han mener. I løpet av forklaringen lager han et nytt begrep som han siden bruker for å gripe det fenomenet som han ønsker å drøfte: «the Going Concern». Dette begrepets ontologiske utgangspunkt er påstanden om at mennesket er et vanedyr, og at ethvert samfunn er en uendelig sammensatt mekanisme som er dannet av vanene til uendelig mange mennesker. «Ved å knytte sammen vanene til mange mennesker, får samfunnet en struktur som kan sammenlignes med en maskin,» bemerker Mackinder (ibid.: 8f). Samfunnet kan betraktes som «a Going Concern» som vedlikeholdes uopphørlig av titusenvis av aktører som handler ut fra vane. Dette bildet, av mange aktører som gripes av det samfunnet som de uopphørlig vedlikeholder (ibid.: 16), anvender Mackinder både for å belyse forhold innad i stater og forhold mellom stater. Det er en bemerkelsesverdig diskusjon Mackinder her gjør – et halvt hundre år før det moderne strukturbegrepet ble etablert i samfunnsvitenskapene. (For en diskusjon av denne etableringen, se f.eks. Moses & Knutsen 2012: 194ff).

kan skape en tryggere og fredeligere verden. Mackinder ser ingen alternativer til Folkeforbundet. Og når han skisserer sitt eget utkast til en varig fred i Europa, er det presentert som forslag til delegatene i Paris – det er fundert i maktbalansens termer, men det er et forslag innenfor Folkeforbundets overordnede ramme.

Dette er åpenbart når Mackinder anmoder Folkeforbundet om å utvikle en ordentlig plan for Tyskland – et land som etter hans mening har Europas beste administratører (og dermed også Europas mest kyniske realpolitikere). Enda tydeligere er dette når han diskuterer regionen som ligger like øst for Tyskland og som utgjør den geografiske korridoren til Eurasias hjerteområde. Han har i den sammenheng to budskap til delegatene i Paris. Det første er en advarsel om at ingen varig fred er mulig uten at den grunnleggende konflikten i dette området blir løst. Det andre er et råd om å finne en løsning som er basert på både ideelle og realistiske prinsipper og ikke på ideelle visjoner alene. For å endre verdenspolitikkenes anarkiske struktur og etablere betingelsene for orden og varig fred, er det nødvendig å ta hensyn til geografisens premisser og maktens realiteter. Ideene må drive politikken, men innenfor realpolitiske rammer.

Den grunnleggende konflikten i det sentraleuropeiske området er en spenning mellom germanere og slaver, fastslår Mackinder. Dersom delegatene i Paris skal ha noe håp om å etablere en varig fred, må de løse denne eldgamle spenningen.⁹ Men, legger han til, de må løse konflikten på en slik måte at ingen enkeltmakt får kontroll over Sentral-Europa og dets geografiske korridor. Hvordan skal de få det til?

Mackinder hevder at dersom delegatene i Paris undersøker denne korridorens geopolitiske realiteter, vil de observere at den er befolket av flere slaviske folkeslag – polakker, tsjekkere og slovakere, sørslavere, rumenere, grekere, magyarer og bulgarer. Disse folkene var tidligere bundet opp i tre imperier – det russiske, det østerriksk-ungarske og det osmanske imperiet. To av dem raknet under verdenskrigens påkjennelser, og det tredje vakler under påkjennningene fra en kommunistisk revolusjon. Delegatene på Pariskonferansen står dermed overfor en historisk sjanse: De kan sørge for at hvert av disse syv store, slaviske folkene kan få sin egen stat. De kan etablere syv suverene stater i dette sentraleuropeiske området. Sammen vil disse statene utgjøre et regionalt maktbalansesystem som kan dempe de etablerte konfliktene i området og samtidig forhindre at en enkelt makt oppnår herredømme der.

9. Mackinder (1919: 39ff) forklarer at denne spenningen mellom germanere og slaver har dype røtter i Europas historie. Han legger skylden for denne spenningen på romerne, som gjorde en tabbe da de unnlot å introdusere romerretten i områdene de okkuperte i øst. Denne unnlatelsen har hatt ulykkelige konsekvenser for Europa i århundrer etterpå. Ved å etablere romerretten i vest men ikke i øst, skapte de et varig skille i politisk kultur mellom Europas vestlige og østlige regioner.

Skal disse nye statene være demokratier? Mackinder gir ikke noe klart svar. Men det er nærliggende å tolke ham dit hen at de nye statene må være genuint selvstyrte. Store deler av bokens kapittel syv er viet en diskusjon om folkestyrets og folkesuverenitetens natur. Mackinder kretser rundt spørsmålet om det er mulig å etablere et styresett som ivaretar folkesuverenitetens prinsipper, men som ikke er et liberalt demokrati. Han legger opp til et argument om at det kan finnes tradisjonelle styreformersom tilfredsstillende folkesuverenitetens krav. Disse styreformene må forankres i nære relasjoner og i lokale forhold, hevder han.

I boken fra 1919 kommer han ikke frem til noe entydig svar. Et kvart århundre senere er han imidlertid klinkende klar. I 1943, mens russiske og tyske soldater slåss om herredømmet over korridoren som leder inn i Eurasias hjerteområde, gjentar Mackinder sitt argument om at dette geostatrategisk viktige området må bestå av flere selvstendige stater. Men han legger til at både de germanske og de slaviske statene i området må få demokratisk styre. Han er særlig insisterende på at vestmaktene – med Storbritannia, USA og Frankrike i spissen – må introdusere et demokratisk styresett i Tyskland. De må sørge for at en rensende strøm av demokratiske verdier risler over Tyskland og vasker ut nazismens svarte magi og nasjonalismens gift (Mackinder 1943).¹⁰

Mottakelse og implikasjoner

Fra et statsvitenskapelig ståsted er *Democratic Ideals and Reality* interessant av mange grunner. For de praktisk anlagte observatører er de spørsmålene som Mackinder strever med i siste kapittel av *Democratic Ideals and Reality* fremdeles relevante. Spørsmålene om stats- og nasjonsbygging har gått som røde tråder gjennom politikstudiet i hele det 20. århundre. Og de er, som de siste årenes engasjement i Irak og Afghanistan har vist, fremdeles aktuelle i det 21.

For IP-fagets teoretikere er Mackinder interessant fordi han foregriper mange av argumentene i den realpolitiske tilnærmingen. Mackinder legger vekt på politikens geografiske grunnlag og statens territoriale natur. Han fremstiller staten som den sentrale aktøren i internasjonal politikk og definerer staten ut fra ressurser og kapabiliteter – og ut fra befolkningens

10. Mackinders formuleringer er verd å sitere i original: «I have suggested that a current of cleansing counter-philosophy, canalized between unbreachable embankments of power, may sweep the German mind clear of its black magic. Surely no one is going to be mad enough to set foreign teachers to exorcize the evil spirits from the soul of the conquered German nation. [...] The cleansing stream might better be released to flow from some regenerate and regenerating *German* source, between the embankments of power I have named, the one within the Heartland and the other within the territories of the three amphibious powers, American, British and French» (Mackinder 1943: 604).

evne til å omdanne ressurser til makt. Dette er klassiske temaer i den realpolitiske teoritradisjonen. Likevel har *Democratic Ideals and Reality* stort sett blitt oversett av det statsvitenskapelige fagmiljøet. Hvorfor det?

Mottagelsen i Storbritannia

Den viktigste grunnen er nok at da boken kom ut i 1919, var den helt i utakt med den tilnærmingen som da dominerte IP-studiet. I kjølvannet etter første verdenskrig var det Woodrow Wilsons optimistiske argumenter som dominerte diskusjonene. Mens IP-studiets ledende menn talte og skrev om en demokratisk verden i samarbeid og fred, fokuserte Mackinder på staters interesser og på vanskelighetene ved samarbeid i et pessimistisk motargument.

Mens Wilson og hans tilhengere hevdet at verden kunne forandres, formidlet Mackinder forestillinger om at det finnes storpolitiske mønstre som er konstante – det finnes «going concerns» som er vanskelige å endre. Allerede på bokens første sider slo Mackinder an temaet om at historien gjentar seg. Etter store kriger ønsker folk og statsmenn fred; men når krigen er kommet på avstand, vil det oppstå nye spenninger og konflikter, fremholdt han.¹¹ Mackinder advarte mot troen på at det er lett å bryte etablerte mønstre, mot at interstatlig samarbeid og internasjonal koordinering er lett og at folkerett er en garanti for orden. Han fremhevet isteden maktbalanse som et grunnleggende prinsipp i internasjonal politikk. Folkerettslige prinsipper fungerer best der stormakter både har rimelig like kapabiliteter og sammenfallende interesser, hevdet han.

Mange år senere, da det storpolitiske klimaet endret seg, ble det større mottagelighet for realpolitiske argumenter av Mackinders type. Men da var Mackinders bok glemt. Da var det andre – og yngre – forfattere som hadde seilt opp i det akademiske miljøet. En av dem var Edward H. Carr. I sin bok *The Twenty-Year's Crisis* fra 1939 trakk Carr det samme skillet mellom to tilnærminger til IP-studiet som Mackinder hadde gjort i 1919: idealistene på den ene siden og realistene på den andre.

Carr kjente åpenbart godt til *Democratic Ideals and Reality*, for ikke bare gjentok han Mackinders argument om at det finnes to typer politikere, han repeterte også deres kjennetegn: Idealistene er opptatt av politikens mål, skriver Carr (2001 [1939]): 14f). De er visjonære reformatorer som ønsker å omdanne samfunnet i lys av progressive idealer om frihet og rett.

11. Grunnen til dette mønsteret er knyttet til forholdet mellom geografi og samfunn: ulike stater har ulike ressurser som de utnytter på ulikt vis. Resultatet er at stater utvikler seg i ulikt tempo: Stater som var forholdsvis velstående for noen år siden, vil bli forbigått av stater som utvikler sine økonomier i hurtigere tempo. Ut fra dette prinsippet om statenes ulike utviklingsrater, vil det statshierarkiet som ble etablert på ett tidspunkt komme under økende press på et senere tidspunkt.

Idealistene tilhører politikkenes venstreside, forklarer han (ibid.: 18f). De er opptatt av produksjon; de arbeider for fremgang og progressiv utvikling. Realistene tilhører politikkenes høyreside. De er opptatt av re-produksjon; de arbeider for å vedlikeholde samfunnets grunnleggende bestanddeler for på den måten å bevare stabilitet og orden. Idealistene ønsker å endre samfunnet. Realistene ser på endring som en trussel; de ser det som sin oppgave å sørge for at samfunnets ordensskapende mekanismer surrer og går så lett og friksjonsfritt som mulig. De smører der det måtte knirke, reparerer der det slites ned. Og de passer på at alle aktiviteter foregår innenfor budsjetterte rammer. Den innledende diskusjonen i *Democratic Ideals and Reality*, som skilte mellom idealpolitiske og realpolitiske tilnærminger, foregrep klart det skillet som Edward H. Carr trakk nøyaktig 20 år senere mellom utopisme og realisme. I så måte etablerte Mackinder seg som en av IP-studiets toneangivende realister – *avant la lettre*.

Mottagelsen i Tyskland

IP-studiet vokste frem i den engelskpråklige verden i løpet av mellomkrigstiden, og stod da i Wilsons og den liberale internasjonalsismens tegn. Det var tett knyttet opp mot Folkeforbundets idealer og sponset av dets organisasjoner. Mackinders bok hadde liten eller ingen innflytelse på denne utviklingen. Derimot hadde Mackinder og hans geopolitiske teorier stor innflytelse på utviklingen av politikkestudiet andre steder. Først og fremst i Tyskland, hvor hans teorier ble studert og diskutert.

Mackinder hadde en særs ivrig student i den tyske major Karl Haushofer, professor i politisk geografi ved universitetet i München. Mackinder hadde, helt siden sine første skrifter, betraktet verden fra et sjømaktsperspektiv. Han hadde definert klodens *Heartland* som det området som lå utenfor sjømaktens rekkevidde. Han hadde advart mot at den stormakt som kontrollerte dette området ville være usårbar for britenes militære makt. Mot denne bakgrunn hadde han uttrykt bekymring for Storbritannias evne til å beskytte sitt verdensomspennende imperium. Den tyske major Haushofer var enig i Mackinders premisser, men fra sitt ståsted i Tyskland betraktet Haushofer verden fra en helt annen synsvinkel – og trakk helt andre politiske konklusjoner. Mens Mackinder argumenterte for nødvendigheten av å forhindre at Sentral-Europa ble dominert av en enkelt stormakt, for en slik dominans ville true hele Europa og sette det britiske imperiet i fare, fremholdt Haushofer at Tyskland burde søke å dominere Sentral-Europa fordi dette kunne føre til tysk dominans over hele verdensøyas kjerneområde. Denne dominansen ville danne springbrettet for et stortysk rike som ingen sjømakt kunne rokke. Veien mot et stortysk rike ville gå gjennom en tysk-sovjetisk allianse, mente Haushofer.

Karl Haushofer gjorde seg tidlig til talsmann for ideen om en tysk-sovjetisk pakt. Denne ideen ble formidlet til det tyske nazipartiet via Rudolf Hess, en av Haushofers studenter, tidlig på 1920-tallet. Hess satt i Landesberg fengsel sammen med Adolf Hitler og hjalp ham med å skrive *Mein Kampf* i 1924. Haushofer besøkte Hess og Hitler i fengselet, ga dem bøker av bl.a. Clausewitz og Ratzel og diskuterte geopolittikk med dem. Enkelte argumenter i Hitlers bok har resonnementer som faller sammen med Haushofers. Særlig gjelder dette diskusjonene om hvilken politikk Tyskland bør føre overfor landene i Øst-Europa.¹² Disse diskusjonene benyttet Haushofers begrep om *Lebensraum*. Hitlers pakt med Stalin i august 1939 er for øvrig helt i tråd med Haushofers argument om at en tysk-sovjetisk allianse ville kontrollere Sentral-Europa og dermed også Eurasias hjerteområde. Da denne pakten hadde tjent sin hensikt for Hitler, angrep han Sovjetunionen sommeren 1941 i en storstilt invasjon. Dette kan tolkes som et forsøk på å etablere tysk kontroll over korridoren som fører inn til verdensøyas hjerteområde.

Mackinder i USA

Historien var ikke på Hitlers side. Da Hitler-Tyskland ble presset på defensiven av Sovjetunionen i 1943, advarte Mackinder mot farene som ville oppstå dersom Sovjetunionen skulle ekspandere vestover og erobre østlige deler av Europa. Og dersom Den røde hær skulle presse seg enda lenger vest og legge under seg Tyskland, ville Sovjetunionen måtte betraktes som «den største landmakt på kloden» (Mackinder 1943: 601).¹³

For å forsvare Storbritannia, USA og andre vestlige demokratier, foreslo Mackinder (1943: 602f) at vestmaktene måtte danne en nordatlantisk forsvarsallianse. Dette ville gi de liberale vestmaktene et brohode i Frankrike, en vollgravsbeskyttet aerodrom i Storbritannia og en stor reserve av jordbruk, industri og utdannet arbeidskraft i Nord-Amerika.

Mackinder var ikke den eneste som tenkte i slike baner. Før krigen hadde en ung amerikansk offiser, Albert Wedemeyer, skrevet en oppgave på militærakademiet West Point om USAs forsvarsbehov. Han hadde satt seg inn i Mackinders teorier og drøftet USAs sikkerhetspolitiske muligheter i lys av dem. Oppgaven hans var et så fremragende stykke arbeid at han ble belønnet med et stipend til Tysklands militære høyskole, *die Kriegsakademie*, i Berlin.

12. Se særlig kapittel XIV i *Mein Kampf*.

13. Mackinder (1943: 601) skriver: «All things considered, the conclusion is unavoidable that if the Soviet Union emerges from this war as conqueror of Germany, she must rank as the greatest land Power on the globe. Moreover, she will be the Power in the strategically strongest defensive position. The Heartland is the greatest natural fortress on earth.»

Da Wedemeyer studerte i USA, var det få som kjente til Mackinders arbeider. Da han ankom Berlin i 1936, var Mackinders navn på alles lepper. I Berlin fikk Wedemeyer anledning til å studere tysk militærvitenskap. Han ble innviet i tyskernes tolkning av Mackinder og deltok i tyske militærøvelser. Her tilegnet han seg unike kunnskaper om Tysklands geopolitiske debatt og landets militære tenkning på både strategisk og taktisk nivå.

Da Wedemeyer kom tilbake til USA i 1938, skrev han en rapport som evaluerte Tysklands militærmakt og drøftet tysk strategi. Rapporten havnet hos stabssjefen i den amerikanske hæren, George C. Marshall. Han la straks merke til Wedemeyers analytiske talent og skaffet ham en stilling i planavdelingen til det amerikanske forsvarsdepartementet.

I desember 1941, da USA med ett befant seg i krig mot både Japan og Tyskland, var Wedemeyer stabsoffiser i det amerikanske forsvarsdepartementets avdeling for krigsplanlegging. Her argumenterte han sterkt for at angrepet mot Pearl Harbor ikke måtte få USA til å kaste seg hodeløst inn i en krig mot Japan. Krigen mot Tyskland var viktigere. USAs umiddelbare krigsmål var å hindre at Tyskland fikk kontroll over de store landområdene i Sentral- og Øst-Europa, fremholdt Wedemeyer. Han ble senere en viktig deltaker i utviklingen av en amerikansk krigsstrategi. Det såkalte Victory-programmet hadde bl.a. som sitt fremste mål å presse Tyskland ut av Sentral-Europa.

Da krigen sluttet, hang geopolitiske argumenter fremdeles igjen i diskusjonene – George F. Kennans analyse fra 1946 om behovet for en oppdemningspolitikk overfor Sovjetunionen er for eksempel basert på geohistoriske premisser. Mackinder og hans resonnementer gikk imidlertid raskt av moten da freden kom. Geopolitikk ble nå forbundet med tysk *Realpolitik* og nazisme og var betraktet som politisk suspekt i akademiske kretser. Interessen for geopolitikk blaffet opp igjen ved et par anledninger – for eksempel rundt 1970, under Richard Nixons tid som president, da Henry Kissinger brakte en geostrategisk tilnærming til sine forsøk på å trekke USA ut av krigen i Indokina. Etter Vietnam, og etter Nixons fall fra makten, ble geopolitikk og storstrategi igjen betraktet som amoralsk og suspekt.

Helt til Sovjetunionen invaderte Afghanistan i 1979. Plutselig var geopolitiske tilnærminger tilbake i amerikansk utenrikspolitikk. President Carters utenrikspolitiske rådgiver, Zbigniew Brzezinski, hadde studert Mackinder. Han analyserte den sovjetiske invasjonen i Afghanistan i et geopolitisk lys. Han fremholdt at «den som dominerer Eurasia vil utøve avgjørende innflytelse over to av verdens mest økonomisk produktive regioner, Vest-Europa og Øst-Asia» (Brzezinski 1997: 50), og i tillegg ha avgjørende innflytelse over den oljerike Midtøsten. Presidenten selv fulgte opp med å annonsere i den såkalte Carter-doktrinen at USA var forberedt på å bruke militære midler til å forsvare sine interesser i Midtøsten. Geopoli-

tiske resonnementer var også åpenbare i utenrikspolitikken til Ronald Reagan, som skjøv USAs tradisjonelle oppdemningspolitikk til side og erstattet den med en strategi som tok sikte på å drive Sovjetunionen aktivt tilbake fra utvalgte områder i verden – en doktrine som gikk under betegnelsen *roll-back*.

Enkelte av medlemmene i Richard Nixons og Ronald Reagans administrasjoner kom tilbake til Washington og ble med i administrasjonen til George W. Bush i 2000. De mange amerikanske militærbasene som er etablert i senere år, fra Irak til Kirgisistan og Afghanistan, har vært betraktet som et geopolitisk forsøk fra USAs side på å dominere det asiatiske *Heartland* (Barnett 2004; Kaplan 2009). Mange forfattere har vært skeptiske til denne amerikanske adferden. Blant dem er Michael T. Klare (2003) og Samuel Huntington (1997). Sistnevnte var skeptisk til tradisjonell geopolitikk. I globaliseringens tidsalder har geografi blitt mindre viktig, mens ideer, verdier og religion har økt i betydning, hevdet han. I *The Clash of Civilizations* delte Huntington verden inn i ni sivilisasjoner. Fremtidens viktigste storpolitiske konfliktene vil ikke følge geografiske men sivilisatoriske skillelinjer, fremholdt han.

Mackinder i Russland

Diskusjonen om Eurasias hjerteområde går fremdeles høyt, men nå går den høyest i land som selv ligger i dette området. Utviklingen av selvstendige stater i Sentral-Asia har økt interessen for Mackinder – i Usbekistan, Kirgisistan og Kazakhstan er diplomater og forskere opptatt av Mackinders teorier (Megoran 2007). Interessen er også stor i Russland, hvor både tradisjonell geopolitikk og Huntingtons sivilisasjonsargument har vært viet stor oppmerksomhet.

Et av de viktigste bidragene til den russiske debatten er *Geopolitika*, en lærd bok av Kalmaludin Gadzhiev ved Moskvask Institutt for verdensøkonomi og internasjonal politikk (IMEMO).¹⁴ Boken begynner med en innføring i geopolitikkens idéhistorie, hvor Halford Mackinders tese om det eurasiske hjerteområdet får en grundig behandling. Etter Gadzhievs mening la Mackinder det begrepsmessige grunnlaget for det som russerne kaller den transatlantiske realismen – dvs. vestmaktens forsøk på å skape et belte av selvstendige stater mellom Tyskland og Russland for å hindre en tysk-russisk allianse og dermed blokkere fremveksten av en supermakt i Eurasia. Gadzhiev trekker også på Mackinder for å kritisere Samuel Huntington. *Geopolitika* drøfter bl.a. konfliktene på Balkan og i

14. Se Flikkes (2001) diskusjon av Gadzhievs bok. Den representerer en brå russisk interesse for geopolitikk som er fremkalt av Sovjetunionens fall og av de ustabile situasjonene som fulgte etterpå, skriver Flikke.

Kaukasus og viser at de ikke representerer noe sammenstøt mellom sivilisasjoner, men er uttrykk for tidløse trette om territorium.

Langt til venstre for Gadzhiev står Gennadij Sjuganov, leder for Den russiske føderasjonens kommunistparti (DRFK). Han har bygget en politisk plattform av bjelker og plank fra sovjettidens gamle forfalne marxist-leninisme. Men der de gamle sovjetkommunistene forkastet geopolitiske tilnærminger som borgerlige determinisme, drøfter DRFK Russlands stilling i verden med Mackinders geopolitiske begreper. Mackinder er en helt sentral bakgrunnsfigur i Sjuganovs bok fra 1997, *Seierens geografi: Den russiske geopolitikkens fundament*. Den gir en bred oversikt over geopolitisk teori generelt og Mackinders tese om hjerteområdet spesielt (Bassin 1996; Clover 1999; March 2002; Bassin & Askenov 2006).

På politikens høyre fløy står Aleksandr Dugin, en av de ledende talsmenn for russisk nasjonalisme. Dugin er politiker, publisist og politisk rådgiver til flere medlemmer av den russiske dumaen. Sammen med Nikolaj Klokotov skrev Dugin en lærebok i internasjonal politikk i 1997, *Innføring i geopolitikk*. Klokotov var medlem av den russiske generalstaben, og boken er i bruk ved flere av Russlands militærakademier. Den inneholder de første russiske oversettelsene av noen av Halford Mackinders klassiske tekster.

Dugin argumenterer bl.a. for nødvendigheten av å forsvare det russiske hjerteområdet mot atlantisk dominans. Han ser denne store striden mellom Russland og atlantehavsmaktene som en manifestasjon av maktbalansen mellom sjømakt og landmakt – en forestilling som står sentralt i Mackinders teorier. I tillegg ser Dugin denne striden som et sentralt element i den kalde krigen – da stod USAs store, liberale, kapitalistiske sjømakt mot Sovjetunionens store, autoritære, planøkonomiske landmakt. Denne landmakten kontrollerte ikke bare Eurasias hjerteområde; takket være sin dominans over lydriker i Øst-Europa, kontrollerte den også store deler av korridoren som ga adgang dit.

Mackinder i dagens verden

Dugin strekker Mackinders argumenter vel langt. Dugins diskusjon slår tilbake på hans egen troverdighet fordi han sår tvil om hvorvidt Mackinders teorier faktisk kan anvendes fruktbart på den kalde krigens supermaktsrivalisering og på forholdet mellom Russland og atlantehavsmaktene i tiden etterpå.

Sviktende forutsetninger

Det er flere forhold som svekker relevansen av Mackinders resonnement i dagens verden. Det første forholdet gjelder utviklingen av atomvåpen, som

endret forholdet mellom supermaktene. Den kalde krigen opererte ikke som noen vanlig maktbalanse; forholdet mellom de to supermaktene var basert på *terror*balanse. Den var basert på luftmakt og atomvåpen, og var kvalitativt forskjellig fra den balansen Mackinder beskrev og drøftet. Den inneholdt en annen dynamikk. Den var bl.a. forbundet med langt større kostnader i tilfelle krig, og derfor inneholdt den også langt større insentiv for å unngå krig.

For det andre, og nær forbundet med det første, har atomvåpen gjort Mackinders eurasiske hjerteområde sårbart. Dette er mest åpenbart når det gjelder atomvåpen som er plassert på strategiske u-båter i Arktis; de kan nå mål i Sibir og Russland i løpet av få minutter. Men også atomvåpen som er plassert lenger unna kan nå eurasiske mål i løpet av kort tid. Slike våpen har enorm ødeleggelsesevne; de kan legge viktig infrastruktur i grus og gjøre store områder ubeboelige for lange tider. Denne utviklingen har undergravd Mackinders begrunnelse for hvorfor det eurasiske hjerte-landet er så viktig: nemlig at dette var et område som de atlantiske sjømak-tene ikke kunne nå.

For det tredje overdrev Mackinder ismassene i Arktis. Områdene nord for Russland er riktignok øde og ufremkommelige, men de er ikke så mas-sivt dominert av evig is som Mackinder ga inntrykk av. Nordøstpassasjen var kjent (og brukt) da Mackinder utviklet sine teorier. Dette viser bl.a. Fridtjof Nansen, som seilte opp elva Jenisej høsten 1913 og ble slått av den hektiske anleggsaktiviteten langs breddene.¹⁵ Siden den gang har klima-endingene bidratt ytterligere til å svekke Mackinders resonnement. For når den arktiske isen smelter, smelter også påstanden om at det eurasiske hjerteområdet er beskyttet bak et forsvarsverk av kompakte ismasser (Mackinder 1919: 72f). Som en følge av issmeltingen blir Eurasias indre i økende grad tilgjengelig fra nord. Derfor er også russiske geopolitikere opptatt av hvordan global oppvarming fører til stor vekst i eurasiske smelte-vann som i sin tur renner ut i havet. Jenisej, Lena og Kolyma er de tre stør-ste av mange elver som renner nordover gjennom Asias indre og munner ut i Karahavet, Laptevhavet og Østsibirhavet. De vil bli navigerbare flere måneder i året.¹⁶ Som en følge av dette kan store skip seile inn i Mackin-ders hjerteområde nordfra. De kan forsyne bosetninger med byggemateri-

15. Nansen beskriver reisen i *Gjennom Sibirien*. Boken inneholder Nansens fotografier av isfritt hav og hans forklaringer om hvordan den letteste handelsveien fra Sibir går ned Jenisej, gjen-nom Karahavet og vestover, forbi Kola og ned langs norskekysten til Europa. Sibir, skriver Nansen (1914), er rikt på naturressurser, inkludert olje.

16. Elvene som renner ut i Karahavet omfatter først og fremst de som er tilknyttet Jenisej. Elver som renner ut i Laptevhavet omfatter først og fremst Lena, men også Anabar, Khatanga, Ole-nek og Omoloy. Den viktigste elven som renner ut i Østsibirhavet er Kolyma. Se for øvrig dis-kusjonen i Nansen (1914: 379ff).

aler, mat og kapital, og de kan også ta med seg utvunne ressurser tilbake – i første rekke olje og gass.

Store endringer og varige poeng

Mye vann har rent ut i havet siden Mackinders tid. Mange endringer har funnet sted i verden i løpet av hundre år. En av de viktigste er USAs raske vekst og dominans – inkludert dominans over Vest-Europa. En annen endring er Sovjetunionens vekst og fall. En tredje er Storbritannias dype fall. Et sentralt element i Storbritannias fall – og i USAs og Sovjetunionens vekst – var koloniveldenes oppløsning, som utgjør en fjerde endring i forhold til Mackinders tid. Koloniveldenes oppløsning førte bl.a. til en voldsom økning i antallet stater,¹⁷ til et langt mer komplisert internasjonalt system og til en rivalisering mellom stormaktene om de nye statenes lojalitet. En femte endring var en kraftig vekst av store landmakter både i Europa og i andre deler av verden. Den mest markante av disse ikke-europeiske landmaktene er uten tvil Kina, som er blitt en tung aktør like øst for Mackinders eurasiske kjerneområde (Brzezinski 1997). I løpet av senere år har dette området blitt knyttet sammen av tre geopolitiske initiativ: Ett mellom Kina og EU, et annet mellom EU og Russland, og et tredje mellom Russland og Kina. Det siste kan bli det viktigste. For, som Xiang (2004: 118) fremholder: «Kina trenger Mackinders *heartland* for å redusere det enorme strategiske presset fra det østlige Stillehavet». Tilnærmingen mellom Kina og Russland har løst konflikter og redusert spenninger som har eksistert siden lenge før Mackinders tid.

Til sammen undergraver disse endringene Mackinders geopolitiske utledninger. To av hans generelle poeng står imidlertid ved lag fremdeles. Det første er hans store analytiske poeng om at geografien ligger fast og at den har liten politisk betydning i og for seg. Det er samspillet med andre faktorer som gir geografien dens politiske relevans. Fremst blant disse faktorene er den til enhver tid foreliggende kunnskap og teknologi som mennesker og myndigheter anvender for å overkomme geografis begrensninger og utnytte dens muligheter. Geopolitikk er m.a.o. et samspill mellom flere faktorer – behov, persepsjoner, maktforhold, interesser, kunnskap, teknologi og muligheter. Dette grunnleggende poenget gir fremdeles et nyttig inntak til studiet av internasjonal politikk.

Det andre poenget er Mackinders generelle advarsel til deltakerne på Pariskonferansen i 1919 mot å la seg forføre av de gode intensjoners retorikk, av uoppnåelige idealer om demokrati og av forførende slagord om varig fred. Selv om verden har forandret seg en god del i de nesten 100

17. Da Mackinder skrev *Democratic Ideals and Reality*, fantes det mindre enn 50 stater i verden; i dag finnes det fire ganger så mange.

årene som er gått siden *Democratic Ideals and Reality* først så dagens lys, er dette fremdeles en gyldig advarsel. Få eksempler kan illustrere dette bedre enn den konferansen som ble arrangert i Bonn i desember 2001 og som svøpte Vestens engasjement i Afghanistan inn i en overentusiastisk utviklingsoptimisme og i en absurd retorikk om å etablere demokrati i dette fattige fjellandet. Ti år med kostbar krig viser relevansen av Mackinders hovedpoeng om å hengi seg til liberal ønsketenkning og trosse geografiske realiteter (Dyndal & Knutsen 2012).

Litteratur

- Barnett, Thomas (2004) *The Pentagon's New Map*. New York: Putnam.
- Bassin, Mark (1996) Eurasianism and Geopolitics in Post-Soviet Russia. I J. Godzimirski (red.) *Russia and Europa*. Oslo: NUPI.
- Bassin, Mark & Konstantin E. Askenov (2006) Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, 11 (1): 99–118.
- Bryce, James (1886) Geography in its Relation to History. *Proceedings of the Royal Geographical Society*, New Monthly Series, 8 (3): 193–198.
- Brzezinski, Zbigniew (1997) A Geostrategy for Eurasia. *Foreign Affairs*, 76 (5): 50–65.
- Carr, Edward H. (2001 [1939]) *The Twenty-Years' Crisis, 1919–1939*. New York: Harper-Collins.
- Clover, Charles (1999) Dreams of the Eurasian Heartland. *Foreign Affairs*, 78 (2): 9–14.
- Dyndal, Gjert Lage & Torbjørn L. Knutsen (2012) *Exit Afghanistan*. Oslo: Universitetsforlaget
- Flikke, Geir (2001) Geopolitikk som livsform?. *Internasjonal Politikk*, 59 (1): 111–130.
- Gooch, G. P. & Harold Temperley (red.) (1928) *British Documents on the Origins of the War*. London: HM Stationary Office. Vol. 3: 398–420.
- Huntington, Samuel P. (1997) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Simon & Schuster.
- Kaplan, Robert (2009) Center Stage for the 21st Century. *Foreign Affairs*, 88 (2): 16–33.
- Kern, Stephen (1983) *The Culture of Time and Space 1880–1918*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Klare, Michael T. (2003) The New Geopolitics. *Monthly Review*, 55 (3): 51–61.
- Mackinder, Halford J. (1887) On the Scope and Methods of Geography. *Proceedings of the Royal Geographical Society*, III (March): 141–175.
- Mackinder, Halford J. (1904) On the Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23 (4): 421–437.
- Mackinder, Halford J. (1908) *The Rhine: Its Valley and History*. New York: Dodd, Mead.
- Mackinder, Halford J. (2007 [1919]) *Democratic Ideals and Reality*. London: Faber & Faber.
- Mackinder, Halford J. (1943) The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21 (4): 595–605.
- March, Luke (2002) *The Communist Party in post-Soviet Russia*. Manchester: Manchester University Press.

- Megoran, Nick (2007) Revisiting the 'Pivot': The Influence of Halford Mackinder on Analysis of Uzbekistan's International Relations. I William Moseley, David A. Lanegran & Kavita Pandit *The Introductory Reader in Human Geography*. Oxford: Blackwell (408–422).
- Moses, Jonathon W. & Torbjørn L. Knutsen (2012) *Ways of Knowing*. London: Palgrave.
- Nansen, Fridtjof (1914) *Gjennem Sibirien*. Kristiania: Jacob Dybwads Forlag.
- Parker, W. H. (1982) *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft*. Oxford: Oxford University Press.
- Xiang, Lanxin (2004) China's Eurasian Experiment. *Survival*, 46 (2): 109–122.